

Modus po verbech opinandi v (před)klasické francouzštině: kvantitativní analýza

Karolína Lipská (Praha)

MOOD IN SUBORDINATE CLAUSES AFTER VERBA OPINANDI IN (PRE-)CLASSICAL FRENCH: A QUANTITATIVE ANALYSIS

The paper deals with the development in the usage of verbal moods following *verba opinandi* in pre-classical and classical French. An evident change in mood usage following these verbs had taken place in the 17th century, namely a decline of the subjunctive in favour of the indicative, which became the norm in affirmative sentences by the end of the century. The aim was to verify theoretical information from old and historical grammars on the evidence of authentic texts in FRANTEXT, a set of French diachronic corpora. This research enabled the derivation of statistics to identify a turning point in the development, which appears to be around the year 1640. It also revealed distinctions between different sentence types in respect of the indicative/subjunctive ratio. Whereas affirmative sentences tend towards the indicative as the only possible mode, the subjunctive is retained in negations, questions and conditionals, since these sentence types exhibit a more negative epistemic modality, typically expressed with the subjunctive.

KEYWORDS

pre-classical French, classical French, indicative, subjunctive, *verbum opinandi*, development of a language, periodization

KLÍČOVÁ SLOVA

předklasická francouzština, klasická francouzština, indikativ, subjunktiv, *verbum opinandi*, vývoj jazyka, periodizace

Během období předklasické (1550–1640/50) a klasické (1640/50–1715) francouzštiny se výrazně proměnilo užití slovesného způsobu po verbech opinandi¹ (dále jen VO), čemuž odpovídá i postupná změna pravidel uváděných sekundární literaturou. Zatímco na začátku 17. století lze po kladných VO předpokládat konkurenci dvou modů, subjunktivu a indikativu, na jeho konci již jasně dominuje indikativ. Muselo dojít k vývoji, který po VO v kladných větách postupně prakticky vyloučil subjunktiv. Tento a další předpoklady byly ověřovány kvantitativním výzkumem na textech v diachronním korpusu FRANTEXT².

1 *verbum opinandi*, francouzsky *verbe d'opinion*, česky *sloveso mínění* = sloveso uvozující vyjádření vlastního názoru či myšlenky, např. sloveso „myslet“, „věřit“ apod., často uvozující vedlejší větu předmětnou („myslím si, že...“)

2 FRANTEXT [online]. Université de Lorraine: Analyse et traitement informatique de la langue française, 2016 [online]. [cit. 2017-01-23]. Dostupné z: <http://www.frantext.fr/>

Následující strany mapují užití slovesného způsobu v propozicích závislých na VO mezi lety 1550–1720 prostřednictvím konfrontace úzu zaznamenaného v dobových i historických mluvnících s výsledky vlastní analýzy. Cílem výzkumu je zmapovat situaci na reálných datech a výsledky zdůvodnit.

1. SYNTAX SLOVES *PENSER* A *CROIRE*

VO jsou početnou skupinou sloves a slovesných vazeb, jež všechny nemají identické syntaktické vlastnosti. Zde se věnujeme pouze dvěma nejčastějším VO, slovesům *penser* („myslet“) a *croire* („myslet“, „věřit“).

VO nejčastěji uvozují tzv. *proposition complétive*, zhruba odpovídající české vedlejší větě předmětné:

- (1) *Je crois/pense qu'il viendra.* *Věřím / myslím si, že přijde.*

Závislá propozice „qu'il viendra“ je uvedena dle současné normy v indikativu, v (před) klasickém jazyce byl možný indikativ (2a) i subjunktiv (2b):

- (2a) *Je crois/pense qu'il viendra.* *Věřím / myslím si, že přijde.*
 (2b) *Je crois/pense qu'il vienne.* *Věřím / myslím si, že přijde.*

Při shodném podmětu v obou větách je vedlejší věta redukována na infinitivní vazbu:

- (3) *Je crois/pense venir.* *Věřím / myslím si, že přijdu.*

Z důvodu absence finitního slovesa zde případ (3) není relevantní.

2. MODUS PO SLOVESECH *PENSER* A *CROIRE* V (PŘED)KLASICKÉM JAZYCE

2.1 ROZDÍL OPROTI MODERNÍ FRANCOUŽŠTINĚ

V moderní francouzštině je po kladném VO pravidlem indikativ, po záporném spíše subjunktiv, byť indikativ není vyloučen (Riegel — Pellat — Rioul, 2004, s. 492). Subjunktiv se zde jeví jako nositel negativní epistémické modality: po záporném VO mluvčí vyřčenému názoru přisuzuje vlastnost „nepravdivý“, „nereálný“. Subjunktiv v závislé propozici bývá redundantní, neboť negativní epistémickou modalitu vyjadřuje již propozice hlavní (*Nemyslím si*). Po kladném VO na sebe mluvčí naopak bere zodpovědnost za správnost svého přesvědčení a užije indikativ. „*Je crois qu'il viendra.*“ (*Myslím si, že přijde.*) je dnes jediná správná možnost, která však sama o sobě není schopna vyjádřit míru jistoty ze strany mluvčího.

Ještě během 17. stol. bylo i po kladném VO možné užít subjunktiv, který snižoval míru pozitivní epistémické modality:

(4) *Je croyais qu'il viendrait.* Věřil jsem, že přijde. — subjunktiv

Větu lze vyložit jako „myslel jsem si to, ale teď už vím, že to byla mýlka“.

(5) *Elle croit qu'il vienne.* (Ona) věří, že (on) přijde. — subjunktiv

Věta značí nesouhlas s názorem třetí osoby: „ona tomu věří, ale já ne, já si myslím, že nepřijde“.

(6) *Elle croira qu'il vienne.* (Ona) bude věřit, že (on) přijde. — subjunktiv

Obsah věty se z důvodu užití budoucího času může zdát zatím nereálný, resp. nerealizovaný, zřejmě proto u něj Oudin (přetisk 1972, s. 197–198) předpokládá vyšší podíl subjunktivu.

2.2 POZNATKY Z DOBOVÝCH A HISTORICKÝCH MLUVNIC

Sekundární literatura (Gougenheim, 1994, Fournierová, 2002, Lardonová — Thomineová, 2009) většinou užívá pojmy „předklasický“ a „klasický“, rozsah jejich zaměření však bývá ohraničen přesněji, a to stoletími. Užití modu po VO se pak v zásadě rozlišuje pro čtyři typy vět:

1. kladné oznamovací: *Myslím si, že...*
2. kladné tázací: *Myslíš si, že... ?*
3. kladné podmínky: *Jestli si myslím, že...*
4. záporné věty: *Nemyslím si, že...*

16. STOLETÍ

Historické mluvnice pro 16. stol. se shodují na vzájemné konkurenci indikativu a subjunktivu po kladných oznamovacích hlavních větách. Indikativ vyjadřuje jasný, prostý názor (*opinion pure et simple*), (Gougenheim, 1994, s. 131, a Lardonová — Thomineová, 2009, s. 234), subjunktiv značí pochyby, ironii či chybný úsudek (Brunot, 1927, s. 445–446). Podmínky a otázky pak mají podle těchto zdrojů inherentně spíše negativní epistémickou modalitu a tendují k subjunktivu. V záporných větách ze stejného důvodu subjunktiv zcela převažuje.

17. STOLETÍ

V 17. stol. se francouzština zbavuje renesanční polysémie a dostává jasná pravidla. Roku 1635 je založena Francouzská akademie. Konkurence indikativu a subjunktivu po VO v kladných oznamovacích větách je zpočátku stále živá, postupně však mizí a subjunktiv ustupuje indikativu. Většina gramatik upozorňuje na výrazný pokles subjunktivu již kolem roku 1650, dle Haaseho (1898, s. 194–195) a Spillebouta (1985, s. 223) konkurence v nějaké míře existuje do konce 17. století. Brunot (1939, s. 1000) rozlišuje mezi slo-

vesy: po slovese *penser* se subjunktiv drží déle než po slovese *croire*. Fournierová (2002, s. 244–247) připouští subjunktiv pouze jako občasnou variantu pro případ, že se mluvčí s názorem (již) neztotožňuje, viz příklady (4) a (5). V záporných větách, otázkách a podmínkách lze užít obou způsobů, subjunktiv je však vhodnější. (Brunot, 1909, s. 568)

Dobové gramatiky z první poloviny 17. století formulují obecné pravidlo: reálná situace = indikativ, nereálná situace = subjunktiv (Maupas, 1632, s. 292, a Oudin, přetisk 1972, s. 192). V kladných oznamovacích větách probíhá konkurence indikativ/subjunktiv, v otázkách, podmínkách a ve větách záporných je četnější subjunktiv. Oudin uvádí, že VO ve futuru uvozuje subjunktiv častěji než VO v jiných časech, zřejmě z důvodu nižší míry pozitivní epistémické modalit, viz příklad (6).

Gramatikové druhé poloviny 17. století již konkurenci indikativ/subjunktiv po kladném VO odmítají. Chiflet (1680, s. 105–106) nově řadí VO k deklarativním slovesům, po nichž je normou indikativ. Ten je pravidlem i pro A. de Bois-Regarda (1689, s. 650–651) či Corneille, který však v komentáři k Vaugelasovi (Vaugelas, přetisk 1880, s. 93) jmenuje dvě výjimky: VO v imperfektu a ve 2. a 3. osobě uvozuje subjunktiv relativně častěji než VO v ostatních tvarech. Důvod je sémantický. Imperfektem může mluvčí představovat názor, který již nezastává, 2. a 3. osoba zase vyjadřují myšlenku někoho jiného, přičemž mluvčí se s ní nemusí ztotožnit, viz příklady (4) a (5). Výpověď se tak posunuje směrem k negativní epistémické modalitě.

2.3 PŘEDPOKLADY, HYPOTÉZA

Před vlastním výzkumem lze formulovat následující předpoklady:

V letech 1550–1720 nastává v kladných oznamovacích větách s VO výrazný pokles subjunktivu ve prospěch indikativu, konkurence obou modů mizí v druhé polovině 17. stol. Pokles může být výraznější u slovesa *croire*. Důvodem by mohla být jak tendence jazyka zjednodušovat, tak konkrétní jazyková politika 17. stol., jejímž cílem je vymizení polyvalence a normativnost. U ostatních typů vět je situace konstantní: záporným větám, otázkám a podmínkám dominuje subjunktiv. Vyšší procento subjunktivu lze z důvodu možné negativní epistémické modalit nalézt též po kladném VO ve futuru, ve 2. či 3. osobě a v imperfektu. Rozlišujeme-li typy kladných vět, nabízí se otázka, jak je tomu u různých typů vět záporných, byť mezi nimi dostupná literatura nečiní rozdíl.

3. KORPUSOVÝ VÝZKUM: POSTUP

Výzkum proběhl na textech diachronního korpusu FRANTEXT. Roky 1550–1720, obojí včetně, byly rozděleny do 17 úseků po deseti letech, pouze krajní, 17. úsek zahrnuje let 11 (1710–1720, obojí včetně). Každé desetiletí funguje jako subkorpus, v jehož rámci byla vyhledána konkurence lemmat „VO“ a „*que*“, tedy „VO“ a „*že*“. Podíl indikativ/subjunktiv byl zjišťován pro každé sloveso a desetiletí zvlášť. Data byla následně zanesena do grafů a porovnána.

Konkrétní podoba dotazů: „*croire + que*“ a „*penser + que*“ spolu s požadavkem na výskyt obou lemmat v jedné větě, lemma *croire* či *penser* před lemmatem *que*, maximální vzdálenost mezi nimi 5 pozic. Typy textů nejsou rozlišovány. Korpus obsahuje

zejména beletrii, dále korespondenci, náboženské traktáty, filosofickou, cestopisnou a další naučnou literaturu.

3.1 TRÍDĚNÍ VÝSLEDKŮ

Výhodou korpusového výzkumu je velký objem dat: za celé období bylo pro obě slovesa dohromady nalezeno 29 788 výsledků splňujících zadaná formální kritéria, dále statisticky použitelných jich bylo 18 433 (61,88 %), 13 963 pro *croire* a pouze 4 470 pro *penser*. Redukce byla nutná pro vyloučení šumů a vlivu jiných faktorů na modus než VO.³ Většinu výsledků tvoří kladné oznamovací věty. Počet relevantních výsledků v jednotlivých desetiletích se vzhledem k různě velkým subkorpusům výrazně lišil, např. v úseku 1620–29 jich bylo pro sloveso *croire* 1 851, v úseku 1700–10 pro sloveso *penser* pouze 31.

3.2 MOŽNÁ OMEZENÍ REPREZENTATIVNOSTI VÝZKUMU

Během výzkumu bylo nutno řešit v zásadě čtyři problémy: 1) Málo výskytů pro některé typy vět. Problém byl řešen různou periodizací.⁴ Dělit na 17 desetiletí často ani není nutné: vývoj se předpokládá pouze u vět oznamovacích kladných. 2) Nepřesně datované texty: nelze vyloučit, že byl některý text datován do jiného desetiletí, než ve kterém byl napsán (zejména z důvodu pozdějšího vydání), jedná se však o výjimky. 3) Homonymie některých indikativních a subjunktivních tvarů. Homonymních tvarů jsou většinou pouze jednotky procent a tvoří ve statistice samostatnou skupinu výskytů, u nichž nelze určit způsob. 4) Různá velikost subkorpusů a z toho plynoucí různá absolutní frekvence výskytů v jednotlivých desetiletích a časté odchylky v absolutních i procentuálních datech. Statistická významnost těchto odchylek je měřena pomocí testu chí-kvadrát (χ^2).^{5,6}

4. KORPUSOVÝ VÝZKUM: VÝSLEDKY

4.1 Kladné věty

Podíl indikativ/subjunktiv byl vypočítán pro kladné oznamovací věty (včetně podmínek), kladné otázky, kladné podmínky, kladné věty s VO ve futuro, kladné věty s VO v im-

3 Vyloučena byla veškerá poezie (pro možnost vlivu rýmu či metriky), VO uvozující podmínkové souvětí (*Myslím si, že jestli...*), VO ve spojení s jiným slovesem (*Myslím si a říkám, že...*), slova homonymní s tvary hledaných VO, která korpus jako tvary VO označil (např. *pensée* ve významu myšlenka), a další podobné případy.

4 U kladných podmínek, VO v imperfektu a ve 2. a 3. osobě bylo období 171 let děleno na 3 úseky, u VO ve futuro a u záporných podmínek a otázek nebylo děleno vůbec.

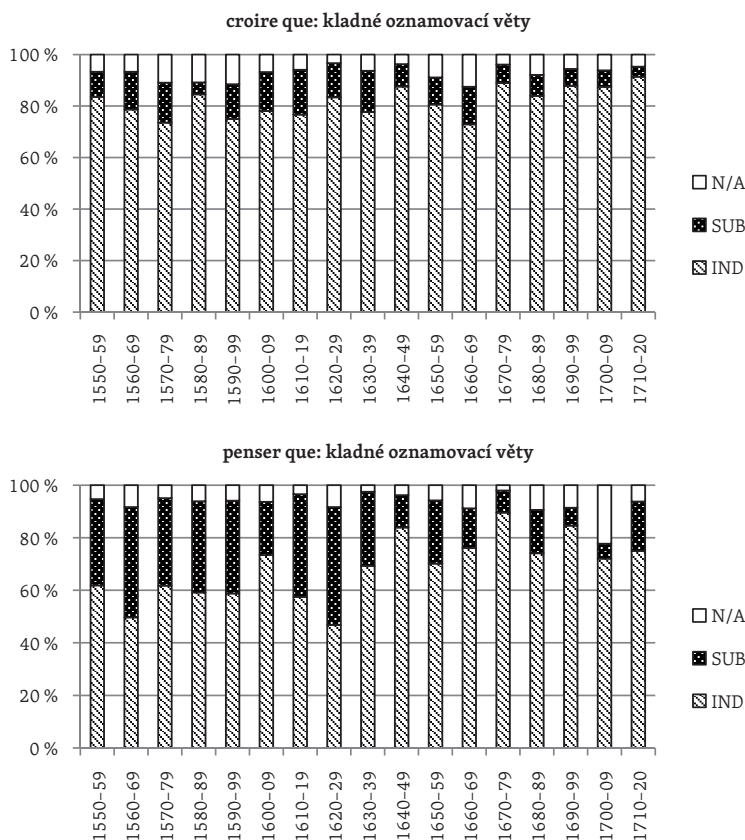
5 χ^2 byl počítán pomocí online kalkulátoru R×c Contingency Table: How many rows? columns? *Tools for Science: Statistics* [online]. Kirkman, T. W., 1996 [cit. 2017-05-03]. Dostupné z: http://www.physics.csbsju.edu/stats/contingency_NROW_NCOLUMN_form.html

6 Podrobněji o testu χ^2 viz Volín (2007, s. 124–142).

perfektu, kladné věty s VO ve 2. a 3. osobě, všechny záporné věty, záporné otázky a záporné podmínky. U kladných oznamovacích vět byl dle očekávání během sledovaného období zaznamenán výrazný vývoj v podílu indikativ/subjunktiv, v ostatních kategoriích nebyl vývoj patrný, a tyto výsledky tak popisují spíše status quo během celých 171 let.

Následující grafy pro kladné oznamovací věty. Vysoký χ^2 u těchto typů vět umožňuje zamítnout nulovou hypotézu (její pravděpodobnost (p) < 0,001), a prokázat tak statistickou relevanci rozdílů mezi jednotlivými časovými úseky.

GRAFY 1, 2. Procento indikativu a subjunktivu po VO v kladných oznamovacích větách. Šrafování = indikativ, tečky = subjunktiv, bíle = nelze určit. (11 481 *croire*, 3 084 *penser*)^{7,8}
 $\chi^2(8) = 159$; $p < 0,001$ (*croire*) a $\chi^2(8) = 206$; $p < 0,001$ (*penser*)

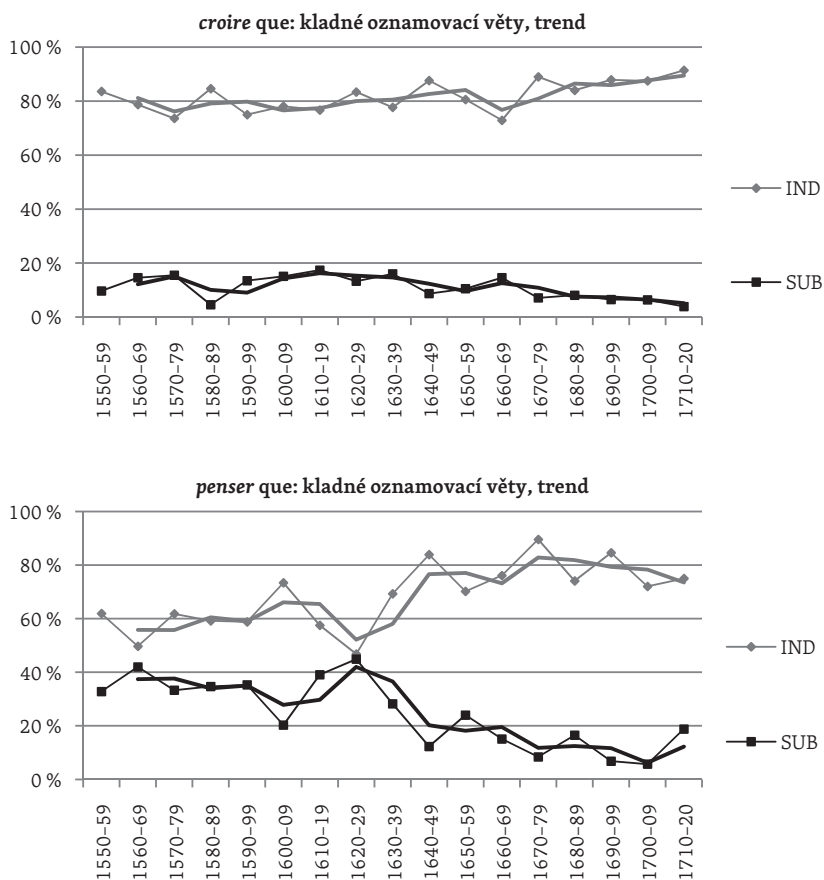
7 Těsně pod grafy jsou uvedeny hodnoty χ^2 pro dané grafy. Dále je v závorce za popisem grafu počet absolutních výskytů pro celý graf, z nichž jsou procentuální údaje vypočítány. Tento údaj je vysoce relevantní a je třeba jej brát v potaz, pro některé typy vět je totiž statistika činěna z tisíců výskytů, pro jiné pouze z několika desítek.

8 Použitý online kalkulátor χ^2 umožňuje zadat max. 9 kategorií, data jsou tak porovnávána pro 9 větších úseků: 8 dvacetiletí a 1 desetiletí (1690-99, pro lichý počet dekád). Proto je stupeň volnosti 8 ($k-1$).

Vzájemná konkurence obou modů zmiňovaná sekundární literaturou je v praxi výraznější pouze u slovesa *penser*. U slovesa *croire* se do r. 1670 podíl subjunktivu pohybuje jen mezi 10–17 %, poté až na jednu výjimku nepřekročí 8 %. U slovesa *penser* je výskyt subjunktivu po celou dobu častější. Do r. 1640 dosahuje 30–45 %. V letech 1630–39 klesne na 28,2 % (92 z 326 abs.), v následujícím desetiletí dokonce na 12,3 % (19 ze 155 abs.) a již nevzroste.

Ještě lépe je vývoj pozorovatelný na spojnicových grafech s vyznačeným klouzačným průměrem. Tyto grafy též ilustrují výrazný rozdíl mezi oběma slovesy:

GRAFY 3, 4. Procento indikativu a subjunktivu po VO v kladných oznamovacích větách — trend. Šedá linie = indikativ. Černá linie = subjunktiv.

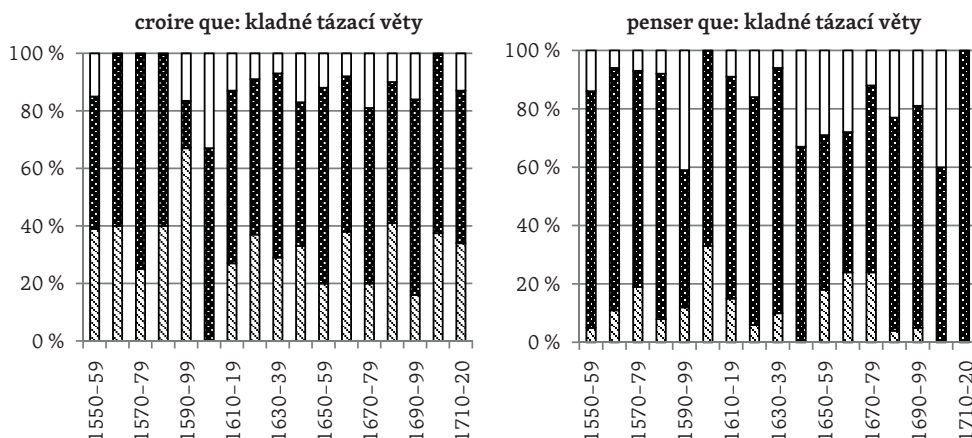
Nůžky mezi indikativem a subjunktivem se rozevírají u obou sloves, u slovesa *penser* však mnohem dynamičtěji: ze subjunktivu zpočátku zastoupeného až 40 % se stává v podstatě marginální způsob. U slovesa *croire* je subjunktiv již od začátku sledovaného období výrazně menšinový. Otázkou je, jak rozdíl mezi sledovanými slo-

vesy u kladných vět vysvětlit. Významový rozdíl mezi slovesy *penser* a *croire* je popsán např. na webové stránce *Études littéraires*, kde je pomocí nich sémanticky vymezeno dnes již nepoužívané sloveso *cuidier*: „*Penser zahrnuje spíše myšlenku vycházející z racionální dedukce, croire značí spíše iracionální přesvědčení.*“⁹

Vyšší míra subjunktivu po racionální dedukci vyjadřujícím *penser* se zdá být na první pohled paradoxní. Může však souviset s tím, že při takovéto dedukci na sebe mluvčí nebere zodpovědnost za správnost tvrzení a při ne zcela prokázané domněnce se raději uchýlí k subjunktivu. Naopak sloveso *croire*, vyjadřující vždy pouze subjektivní přesvědčení, tuto distinkci (míry jistoty) nepotřebuje.

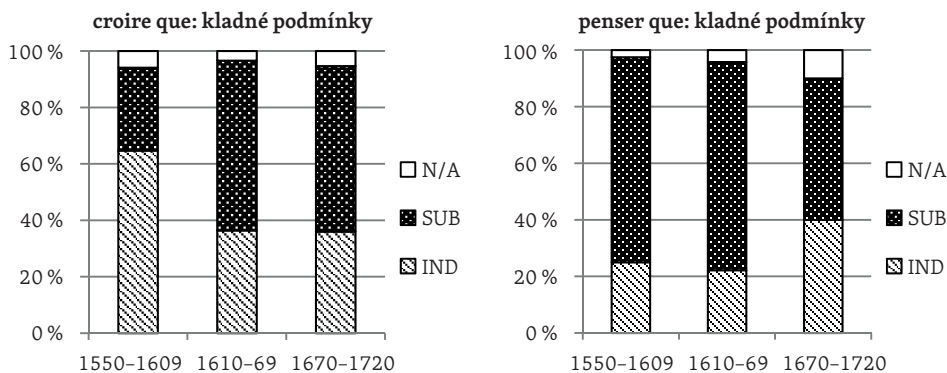
Následující grafy pro kladné otázky a kladné podmínky, u nichž se potvrzuje předpoklad vyššího zastoupení subjunktivu oproti kladným větám oznamovacím. Pro tyto a další typy vět není uveden spojnicový graf, neboť sledovaný jev neprošel výraznějším vývojem. Výkyvy hodnot jsou způsobeny zejména nižším absolutním počtem výskytů a kolísavým procentem nezařaditelných homonymních tvarů. Pro méně výskytů byly podmínkové věty rozděleny pouze do tří období.

GRAFY 5, 6. Procento indikativu a subjunktivu po VO v kladných tázacích větách. Šrafování = indikativ, tečky = subjunktiv, bíle = nelze určit. (458 *croire*, 470 *penser*)¹⁰
 $\chi^2(2) = 1,1$; $p = 0,577$ (*croire*) a $\chi^2(2) = 1,4$; $p = 0,497$ (*penser*)

9 « *Penser implique plutôt l'idée d'une déduction intellectuelle rigoureuse; croire implique plutôt une idée de confiance irrationnelle,* » viz CUIDIER, QUIDIER: Ancien français. *Études littéraires* [online]. [cit. 2016-11-08]. Dostupné z: <http://www.etudes-litteraires.com/cuidier.php>

10 Z důvodu malého počtu výskytů porovnává χ^2 tři delší období odpovídající úsekům, do nichž byly rozděleny podmínkové věty, kterých bylo ještě méně, a nemělo tak smysl postupovat po desetiletích ani u samotného grafu.

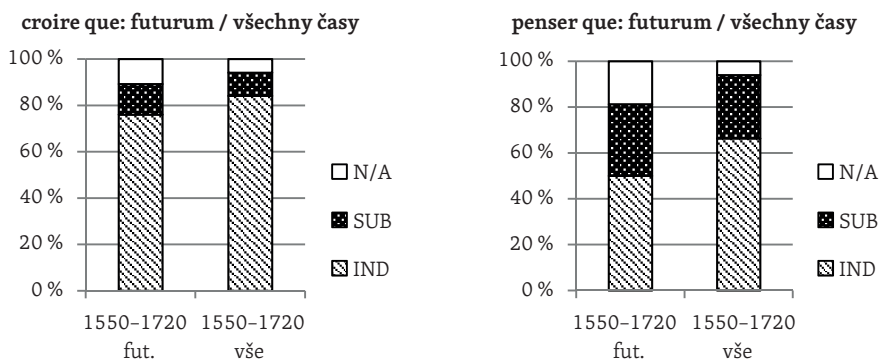

GRAFY 7, 8. Procento indikativu a subjunktivu po VO v kladných podmínkách. Šrafování = indikativ, tečky = subjunktiv, bíle = nelze určit. (210 *croire*, 122 *penser*)

$\chi^2(2) = 5,85$; $p = 0,054$ (*croire*) a $\chi^2(2) = 1,89$; $p = 0,389$ (*penser*); malý počet výskytů, χ^2 nemusí být průkazný!

U kladných podmínek i otázek lze pozorovat výrazně větší zastoupení subjunktivu než u kladných vět oznamovacích. Potvrzuje se tak předpoklad, že vyšší míra negativní epistémické modalit, jež tyto věty charakterizuje, s sebou přináší též změnu modu, který je s modalitou úzce svázán. Po slovesu *penser* se subjunktiv vyskytuje opět ve větší míře než po slovesu *croire*.

Následující grafy pro tři specifické případy, v nichž sekundární literatura předpokládá relativně vyšší výskyt subjunktivu. Jde o situace, kdy vedlejší věta závisí na kladném VO 1) ve futuro, 2) v imperfektu a 3) ve 2. a 3. osobě. VO ve futuro bylo velmi malé množství, podíl je proto vypočítán pro celých 171 let. V případě VO v imperfektu a ve 2. a 3. osobě je období stejně jako u podmínek děleno do tří etap. Údaje pro každý ze tří případů jsou porovnány s údaji pro kladná VO (v oznamovacích větách) ve všech osobách a časech dohromady.

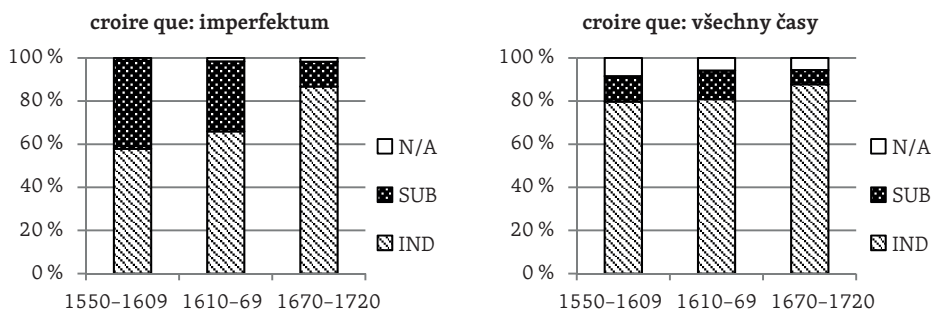

GRAFY 9, 10. Procento indikativu a subjunktivu po VO ve futuro / ve všech časech. Šrafování = indikativ, tečky = subjunktiv, bíle = nelze určit. (futurum 129 *croire*, 32 *penser*)

χ^2 futurum/vše: $\chi^2(1) = 1,86$; $p = 0,173$ (*croire*) a $\chi^2(1) = 0,734$; $p = 0,392$ (*penser*)

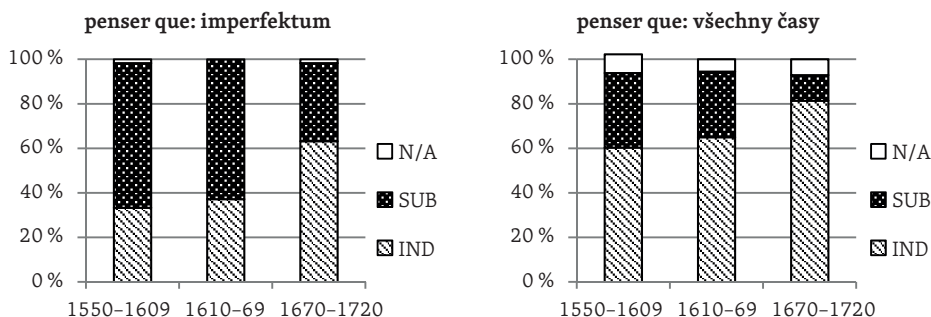

U obou sloves je procento subjunktivu po VO ve futuru mírně vyšší než po všech časech dohromady,¹¹ rozdíl je nicméně pod hranicí statistické odchylky, jak prokázal χ^2 , a mnohem výraznějším faktorem než futurum je konkrétní VO: subjunktiv indikativu výrazněji konkuruje pouze po slovese *penser*, a to nehledě na čas VO. Důvodem je zřejmě sémantický rozdíl mezi slovesy *penser* a *croire*, jak bylo vysvětleno výše pod grafy č. 3 a 4. A jaká je situace po VO v imperfektu?

GRAFY 11, 12. Procento indikativu a subjunktivu po *croire* v imperfektu / ve všech časech. Šrafování = indikativ, tečky = subjunktiv, bíle = nelze určit. (imperfektum 751)

χ^2 impf./vše (tři časové úseky): $\chi^2(1) = 13,5$; $p < 0,001$ | $\chi^2(1) = 90,7$; $p < 0,001$ | $\chi^2(1) = 10,1$; $p = 0,001$

GRAFY 13, 14. Procento indikativu a subjunktivu po *penser* v imperfektu / ve všech časech. Šrafování = indikativ, tečky = subjunktiv, bíle = nelze určit. (imperfektum 384)

χ^2 impf./vše (tři časové úseky): $\chi^2(1) = 40,2$; $p < 0,001$ | $\chi^2(1) = 68,7$; $p < 0,001$ | $\chi^2(1) = 21,4$; $p < 0,001$

Imperfektum je na rozdíl od futuru nezanedbatelný faktor. U obou sloves lze po celé sledované období zaznamenat vyšší výskyt subjunktivu po imperfektu než v souhrnných datech¹². Po slovese *penser* v imperfektu je subjunktiv přibližně do r. 1670 do-

¹¹ Včetně futuru, jehož podíl na souhrnné statistice je však minimální.

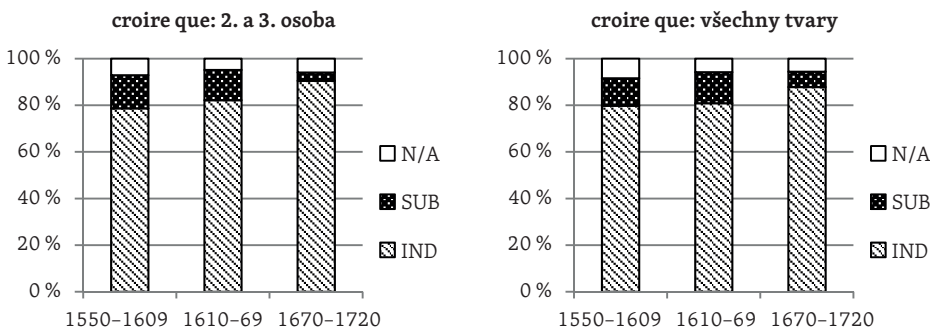
¹² A to včetně imperfekta, které se však vyskytuje pouze v 6,5 % všech vět s *croire* a 12,5 % všech vět s *penser*, a jehož vliv je natolik vysoký, že je jasně pozorovatelný i v porovnání se souhrnnými daty. Např. pro období 1550-1609 je po slovese *croire* v imperfektu subjunktiv téměř 4× častější než v souhrnných datech.

konce většinový. Vysoký χ^2 značí, že jde o statisticky relevantní rozdíl. Užití subjunktivu po VO v imperfektu ilustruje následující příklad z korpusu:

- (7) « *Hé quoi ? Seigneur, c'est vous ? Tant de jalousie pour un François ? Je **pensois** qu'il n'y eût que nous qui en fussions capables.* » (Molière, Le Sicilien, 1668)
 „Cože? To jste vy, pane? Tolik žárlivosti ze strany Francouze? **Myslel jsem si, že** jsme to pouze my, kdo je toho schopen.“ (Molière, Sicilan, 1668, překlad KL)

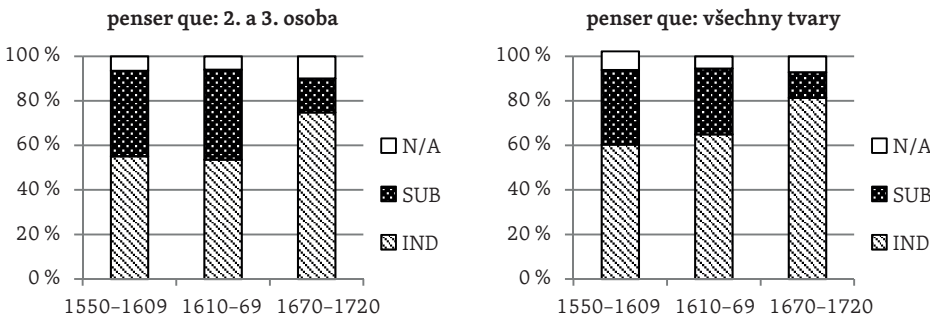
Mluvíci byl na základě nových faktů nucen změnit svou předchozí domněnku, o které již referuje v minulém čase. Vyšší míra subjunktivu ve větách hovořících (v imperfektu) o minulých vyvrácených domněnkách je tedy logická, neboť tyto (nepravdivé) domněnky získaly negativní epistémickou modalitu.

Následují data pro věty po kladných VO v 2. a 3. osobě.

GRAFY 15, 16. Procento indikativu a subjunktivu po *croire* ve 2. a 3. osobě / ve všech tvarech. Šrafování = indikativ, tečky = subjunktiv, bíle = nelze určit. (2. a 3. osoba 3 770)

χ^2 2. a 3. os. / vše (tři časové úseky): $\chi^2(1) = 0,608$; $p = 0,436$ | $\chi^2(1) = 0,278$; $p = 0,598$ | $\chi^2(1) = 24$; $p < 0,001$

GRAFY 17, 18. Procento indikativu a subjunktivu po *penser* ve 2. a 3. osobě / ve všech tvarech. Šrafování = indikativ, tečky = subjunktiv, bíle = nelze určit. (2. a 3. osoba 976)

χ^2 2. a 3. os. / vše (tři časové úseky): $\chi^2(1) = 3,42$; $p = 0,065$ | $\chi^2(1) = 13,4$; $p < 0,001$ | $\chi^2(1) = 1,52$; $p = 0,217$

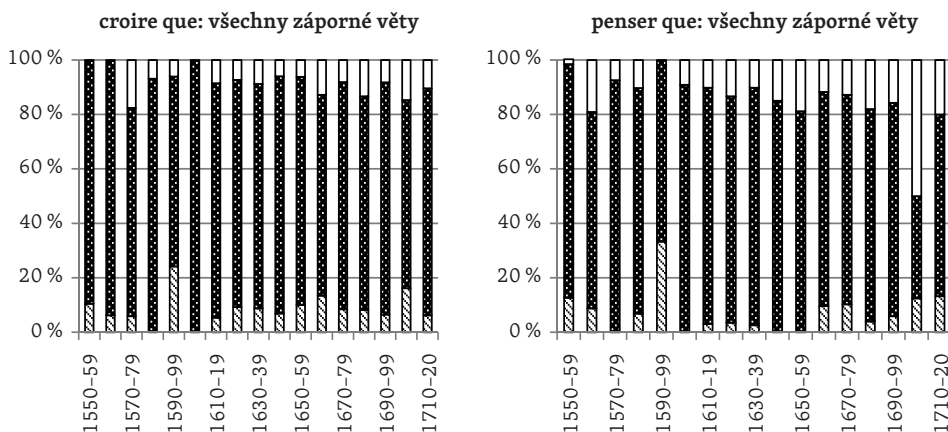

U slovesa *croire* se vliv 2. a 3. osoby na výskyt subjunktivu neprokázal. Podíl indikativ/subjunktiv po VO ve 2. a 3. osobě a po VO ve všech tvarech dohromady¹³ se liší jen minimálně. U slovesa *penser* naopak jistý vliv 2. a 3. osoby na vyšší podíl subjunktivu nalezneme. Mluvčí subjunktivem zřejmě vyjadřuje nesouhlas s názorem této 2. či 3. osoby:

- (8) « *Pecheurs qui **pensez que** Dieu ait mis en oubly nos pechez, ... souenez-vous que Dieu les garde pour vous en punir...* » (Mestrezat, Sermon, sur le pseume CXXX, 1645)
 „Hříšníci, kteřížto **si myslíte**, že Bůh naše hříchy zapomněl, ... vzpomeňte si, že Bůh si je pamatuje, aby vás potrestal...“ (Mestrezat, Kázání, k žalmu 130, 1645, překlad KL)

4.2 ZÁPORNÉ VĚTY

Následující grafy ilustrují situaci po záporných VO (všechny typy vět dohromady). χ^2 byl počítán stejně jako u otázek, viz poznámku č. 10.

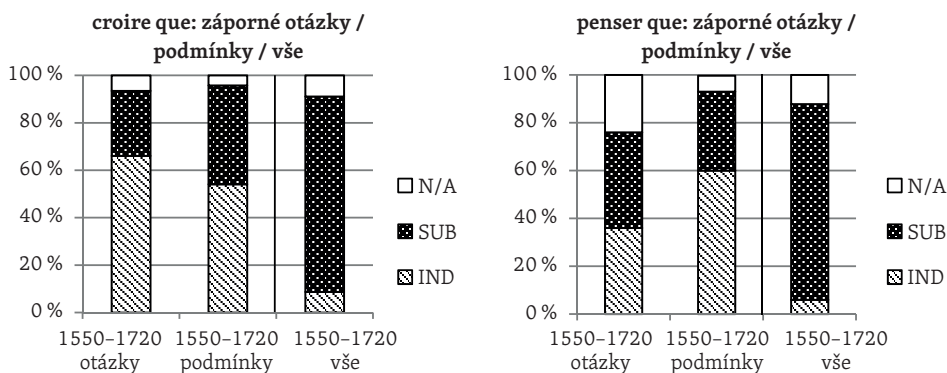
GRAFY 19, 20. Procento indikativu a subjunktivu po VO v záporných větách. Šrafování = indikativ, tečky = subjunktiv, bíle = nelze určit. (2 024 *croire*, 916 *penser*)
 $\chi^2(2) = 0,237$; $p = 0,888$ (*croire*) a $\chi^2(2) = 16,4$; $p < 0,001$ (*penser*); u *penser* se nepotvrdila nulová hypotéza

Záporným větám, které svým významem dosahují nejvyšší míry negativní epistémické modality, po celou dobu jasně dominuje subjunktiv. U slovesa *penser* lze pozorovat

13 Včetně tvarů 2. a 3. osoby, které se u obou sloves vyskytují v necelé třetině všech vět. Přesto, pokud by tyto tvary měly u slovesa *croire* signifikantní vliv, projevil by se na grafech podobným způsobem jako u druhého slovesa. To se však neděje. V prvním období je podíl subjunktivu po 2. a 3. osobě vyšší, v druhém v podstatě totožný (13 % ku 13,30 %) a ve třetím, z něhož máme nejvíce dat, dokonce výrazně nižší než v souhrnné statistice.

období, kdy se indikativ nevyskytuje téměř vůbec: roky 1600–1660.¹⁴ Vyšší hodnota χ^2 indikuje, že se nemusí jednat pouze o statistickou odchylku.

Zajímavé výsledky dostaneme po vyčlenění záporných otázek a podmínek. Tyto věty charakterizuje mnohem vyšší procento indikativu, než jaké nalezneme v „prostých“ záporných oznamovacích větách. Vysoký χ^2 jen potvrzuje statistickou signifikanci těchto rozdílů. Důvody budou opět sémantické: podmiňováním záporného faktu či tázáním se na něj se blížíme pozitivní epistémické modalitě. Statistika je v tomto případě bohužel činěna pouze z (většinou nižších) desítek výskytů, pro přesvědčivější data by tak byl potřeba větší korpus.

GRAFY 21, 22. Procento indikativu a subjunktivu po VO v záporných otázkách a podmínkách / ve všech záporných větách. Šrafování = indikativ, tečky = subjunktiv, bíle = nelze určit. (záporné otázky 62 croire, 25 penser; záporné podmínky 24 croire, 15 penser)

χ^2 záporné otázky / vše: $\chi^2(1) = 209$; $p < 0,001$ (croire) a $\chi^2(1) = 42,5$; $p < 0,001$ (penser)

χ^2 záporné podmínky / vše: $\chi^2(1) = 55,4$; $p < 0,001$ (croire) a $\chi^2(1) = 63,0$; $p < 0,001$ (penser)

(Implicitní) pozitivní epistémickou modalitu těchto vět lze ilustrovat na následujícím příkladu z korpusu:

- (9) « *J'aurais trop mauvaise opinion ... de votre jugement, si je ne croyais, qu'après la lecture de ces paroles, vous reconnoistriez de vous-mesme, que ce seul endroit est plus que suffisant pour renverser vostre mauvaise doctrine ...* » (Arnauld, De la fréquente communion, 1643)
 „Měl bych velmi špatné mínění o vašem úsudku, **kdybych nevěřil, že** po přečtení těchto vět sám poznáte, že toto jediné místo je více než postačující pro vyvrácení vaší špatné doktríny...“ (Arnauld, O častém přijímání, 1643, překlad KL)

Příklad (9) ilustruje typický význam spojení negace a podmínky, který ve výsledku implikuje kladné stanovisko: „Měl bych o vás velmi špatné mínění, kdybych nevě-

14 V letech 1600–1660 bylo ve vybraném korpusu celkem 453 hlavních záporných vět s uvozujičím slovesem penser, což lze považovat za statisticky relevantní vzorek, byť korpus samozřejmě neposkytuje spolehlivý negativní důkaz.

řil, že...“ lze formulovat jako: „Já o vás samozřejmě nemám špatné mínění, a tak věřím, že...“. Výpověď následující po VO tak má pozitivní epistémickou modalitu, pro niž je typické užití indikativu.

5. ZÁVĚR

Prostřednictvím korpusového výzkumu se podařilo potvrdit předpoklad poklesu výskytu subjunktivu po kladných VO v letech 1550–1720. Zajímavým zjištěním byl výrazný rozdíl mezi zkoumanými slovesy, a to během celého mapovaného období.¹⁵ Zatímco sloveso *croire* bylo již v předklasickém jazyce jasně indikativní, u slovesa *penser* přetrvávala konkurence subjunktivu až do poloviny 17. století. O to výraznější pak byl pokles jeho výskytu v následujících desetiletích. Jako možný mezník tohoto vývoje se jeví roky 1630–50, tedy přelom předklasického a klasického období. Konkurence indikativ/subjunktiv po kladném VO je tak zřejmě další charakteristikou předklasické francouzštiny a spolu s ní také postupně zaniká.

Vliv futura a 2. a 3. osoby se ukázal jako spíše zanedbatelný, podle testu χ^2 mohlo jít i o statistickou odchylku. Naopak vliv imperfekta na vyšší podíl subjunktivu je prokazatelný. Prokázán byl také konstantně vyšší podíl subjunktivu po VO v kladných otázkách a podmínkách.

Zcela novým zjištěním je vysoký podíl indikativu po záporných otázkách a záporných podmínkách. Dělení záporných vět dle jejich typu nebylo nalezeno u žádné dobové ani historické gramatiky. Výzkum nicméně prokázal, že jsou mezi nimi dramatické rozdíly, jejich dělení je tedy zcela na místě.

Většinu zjištění lze připisovat míře epistémické modality. Zatímco v kladných oznamovacích větách na sebe mluvčí bere zodpovědnost za správnost a jistotu svého přesvědčení a užije indikativ, ostatní typy vět (otázky, podmínky) tuto jistotu více či méně zpochybňují a obsahují také vyšší podíl subjunktivu. Záporné oznamovací věty pak přesvědčení zcela negují, a proto jim dominuje subjunktiv. Podmiňování záporné myšlenky či tázání se na ni nicméně tuto negaci zmírňuje, ba dokonce implikuje kladné stanovisko mluvčího, který tak častěji užije indikativu.

Tento primárně kvantitativní výzkum by do budoucna bylo možné rozšířit o kvalitativní aspekt, blíže popsat konkrétní typy textů či styl jednotlivých autorů a soustředit se na další, např. pragmatické či extralingvistické faktory. Zajímavé výsledky by mohla přinést také analýza vedlejších vět po kladném VO po r. 1720, která by ukázala, v jaké míře se do nich pokles subjunktivu promítl, např. v podobě vyššího výskytu adverbíí.

¹⁵ Rozdíl mezi *penser* a *croire* již předpokládal Brunot (1939), viz oddíl 2.2, viděl jej nicméně v odlišném vývoji, zatímco statistická data ukazují, že odlišná byla už situace na počátku kritického období (pol. 16. st.).

LITERATURA

- ANDRY DE BOIS-REGARD, N. (1689): *Reflexions sur l'usage present de la langue françoise ou Remarques: Nouvelles et critiques*. Paris Chez Laurent d'Houry.
- BRUNOT, F. (1909): *Histoire de la langue française des origines à 1900: Tomme III La Fomation de la Langue classique (1600–1660) Deuxième partie*. Paris: Librairie Armand Colin.
- BRUNOT, F. (1927): *Histoire de la langue française des origines à 1900: Tomme II Le Seizième siècle*. 2. éd. revue et corrigée. Paris: Librairie Armand Colin.
- BRUNOT, F. (1939): *Histoire de la langue française des origines a 1900: Tome IV La Langue Classique (1660–1715) Deuxième partie*. 2. éd. Paris: Librairie Armand Colin.
- FOURNIEROVÁ, N. (2002): *Grammaire du français classique*. Paris: Belin.
- GOUGENHEIM, G. (1994): *Grammaire de la langue française du seizième siècle*. Réimpr. Paris: Picard.
- HAASE, A. (1898): *Syntaxe française du XVIIe siècle: Traduite par M. Obert avec l'autoriation de l'auteur*. Paris: Alphonse Picard et Fils, Éditeurs.
- HUCHONOVÁ, M. (2002): *Histoire de la langue française*. 1ère publication. Paris: Libr. Générale Française.
- CHIFLET, L. (1680): *Essay d'une parfaite Grammaire de la langue françoise*. Sixième & dernière Edition. Cologne: Chez Pierre le Grand.
- LARDONOVÁ, S. — THOMINEOVÁ, M.-C. (2009): *Grammaire du français de la Renaissance / étude morphosyntaxique*. Paris: Éditions Classiques Garnier.
- MAUPAS, Ch. (1632): *Grammaire et syntaxe françoise*. Troisième Édition. Rouen: Chez Jacques Caillove.
- LOUDIN, A. (1972): *Grammaire française rapportée au langage du temps*. Réimpression des éditions de Paris, 1632 et 1640. Genève: Slatkine Reprints.
- RIEGEL, M. — PELLAT, J.-Ch. — RIOUL, R. (2004): *Grammaire méthodique du français*. 3e éd. Paris: PUF. Quadrige.
- SPILLEBOUT, G. (1985): *Grammaire de la langue française du XVIIe siècle*. Paris: Picard.
- VAUGELAS, C. F. (přetisk 1880): *Remarques sur la langue française: tome II*. éd. Paris: Chassang.
- VOLÍN, J. (2007): *Statistické metody ve fonetickém výzkumu*. Praha: Epocha.

Karolína Lipská | Ústav románských studií, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy | nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1

ORCID ID: 0000-0001-8949-2264

kajalip@seznam.cz